

ŽENSKE KOT MANJŠINA SKOZI SPREMEMBE V FEMINIZMU DRUGEGA VALA

POVZETEK

Besedilo se ukvarja s problematiko razumevanja žensk kot manjšine s feministične perspektive. Osrednja pozornost je namenjena spremembam v feminizmu drugega vala, kot so dekonstrukcija modernega subjekta, premeščanje težišča v razmerju med feminizmom kot političnim projektom in feminizmom kot teorijo, spremembe v načinih in vsebinah analize. Te spremembe so pomembno spremenile razumevanje žensk od monolitnega razumevanja Ženske kot modernega subjekta zatiranja do pluralističnega, ki upošteva notranjo diferenciacijo ženskega subjekta. Poleg sprememb, ki so jih narekovali notranji vzgibi, so na feministično konceptualiziranje socialne kategorije žensk vplivali tudi zunanji vplivi, na primer postmodernizem. Vrednost njihovega vpliva je v načinu analize (ontološke in epistemološke spremembe), predvsem pa preusmeritev analitične pozornosti na nove vsebine (sposobnost detektiranja novih družbenih (postmodernih) razmer). Izkaže se, da so notranji in tudi zunanji vplivi omogočili 'pozitivno' transformacijo feminizma iz političnega monolitnega modernega emancipatornega projekta (meta-zgodbe) v odprt tok različnih feminističnih perspektiv, sposobnih prepoznati nove družbene razmere ter predvsem nova nesorazmerna razmerja moči.

Ključne besede: ženske, manjšina, feminizem, postmodernizem, dekonstrukcija, subjekt.

---

* Urad za žensko politiko

1. UVOD - OD ŽENSK KOT MANJŠINI K ŽENSKAM KOT MANJŠINAM

Za feminizem drugega vala lahko trdimo, da je daleč najbolj eksplicitno problematiziral položaj žensk z uvedbo spola kot pomembne socialne in analitične kategorije. Razumevanje žensk kot socialne manjšine se je v feministični analizi skozi trideset let feminizma drugega vala nenehno spreminjalo in sicer od razumevanja žensk kot homogene socialne manjšine, ki v družbi v primerjavi z moškimi nima politične in ekonomske moči, do pluralističnega razumevanja žensk kot različnih socialnih skupin.

Različna razumevanja so nastajala pod vplivom vrste sprememb v feminizmu drugega vala, najpomembnejša pa je prav gotovo dekonstrukcija modernega (ženskega) subjekta, ki je pomenila prelom v razumevanju subjekta analize - žensk. Če je pred dekonstrukcijo prevladovala monolitna definicija žensk kot homogene zatirane skupine (manjšine), se je po njej pozornost usmerila k posameznim skupinam žensk, različnim socialnim skupinam.

Tematike se lotevamo s prikazom omenjenih sprememb. Trdimo, da so se zgodile zaradi notranjih vzgibov in tudi zunanjih vplivov. *Notranji vzgibi* so povzročili prehod od t.i. hegemonije ideje emancipacije žensk, ali z drugimi besedami prevlade politične dimenzije feminizma, k dekonstrukciji modernega enotnega subjekta, ki je spremenila razmerje med feminizmom kot političnim projektom in feminizmom kot teorijo. V pričujočem prispevku prikazujemo vrsto pomembnih implikacij, ki jih je ta premik povzročil v pojmovanju žensk. *Zunanji vplivi* so vrsto različnih teoretičnih prispevkov, in sicer od psihoanalize, post-strukturalizma do postmodernizma, pri katerih se je feministična teorija inspirirala tako ob dekonstrukciji modernega subjekta kot kasneje ob pojasnjevanju družbenih sprememb z vidika spola. Pomen tovrstnih vplivov je v tem, da se je feminizmu uspelo transformirati od modernega monolitnega emancipatornega projekta (ženske so v tem okviru homogena manjšina) v tok različnih konfliktnih in komplementarnih perspektiv, ki so danes sposobne detektirati nove družbene razmere ter nova razmerja moči. Posebna pozornost je namenjena postmodernizmu oziroma feminističnim odzivom na teoretične razprave o postmodernizmu ter feminističnih refleksijah novih družbenih razmer. Nove feministične perspektive tako ne izhajajo več iz monolitnega razumevanja žensk kot manjšine, hkrati pa se s pluralističnim razumevanjem različnih ženskih socialnih skupin (manjšin) ne odrekajo kritičnosti prvotne definicije žensk. Nove

analize se namreč ravno tako osredotočajo na analizo asimetričnih razmerij moči, le da so tokrat sposobne zaznati notranje diferenciacije socialne kategorije žensk ter predvsem detektirati nove družbene razmere.

2. ONTOLOŠKE SPREMEMBE V FEMINISTIČNI TEORJI

2.1. "Večinska" feministična produkcija - hegemonija emancipacije žensk

V prvem obdobju feminizma drugega vala, v šestdesetih in nekako do srede sedemdesetih let, je prevladovala t.i. 'večinska feministična produkcija'. Ženske je definirala kot zatirano manjšino, ki je v družbi v primerjavi z moškimi v podrejenem položaju ter nima politične in ekonomske moči. Zanimivo je, da takšno definicijo¹ manjšin zasledimo tudi kot splošno sociološko definicijo, ki manjšine opredeljuje glede na to, ali 'imajo' moč ter jih analizira skozi dimenzije deviance, stigmatiziranja, marginalizacije ipd. 'Večinska feministična produkcija' je ženske definirala kot monolitno socialno kategorijo - ženska kot enoten subjekt opredeljen brez notranjih diferenc.

Prvo obdobje sta zaznamovali t.i. predimenzioniranost politične dimenzije feminizma ter podrejenost teoretskih refleksij (Fraser, Nicholson 1990). Ontološko osnovo je označeval koncept modernega subjekta. Zdi se, da je feminizem kot gibanje, ki je poudarilo spol kot pomembno dimenzijo družbene realnosti, pod pritiskom političnega diskurza 'zahteval' tovrstno ontologijo v dveh smereh: najprej na podlagi predpostavke o enotnem modernem subjektu kot prvem pogoju za realizacijo emancipacije in drugič kot problematizacijo odnosa razlike 'moški-ženska' (ločevanje glede na spol). Pri tem je bil konceptualiziran osnovni problem, ki je spodbudil interne feministične diskusije o problemu enakosti in razlik(e) vse do danes. Natančneje, feministične refleksije so se v prvi fazi drugega vala posvetile problemom razmerij 'moški-ženska' skozi koncepte zatiranja, moči, patriarhata itd. in tako so se oblikovali nastavki za razprave o enakosti in razlikah. Nastavke takratnih razprav lahko zasledimo v obliki dileme glede enakosti med moškim in žensko na vprašanje 'ali so ženske enake moškim ali pa različne od njih'. Liberalno orientirani pogledi znotraj feminizma se tu zavzemajo za enakost med spoloma, radikalni pogledi pa za spolno razliko. Enotni subjekt (ženski in moški - prvi kot objekt zatiranja, drugi kot gibalno zatiranja) obstaja pri tem monolitna kategorija oziroma konstrukt, ki napaja emancipatorne potenciale.

Glavno vprašanje s katerim so se feministke v tistem času ukvarjale, je bil torej problem enakosti/razlike v odnosu do nasprotnega spola. Tiste, ki so vztrajale pri razlikah v tem kontekstu, npr. radikalne feministke, so največkrat uporabljale 'biološke' argumente - biološke razlike med spoloma so bile osnovno izhodišče. Eden iz vrste primerov je teorija Luce Irigaray². V to skupino prištevamo še tiste feministke, ki argumentirajo spolno razliko na podlagi predpostavk o tem, da ženske posedujejo posebno moralo in sposobnost za skupnost (Snitow, 1990:24)³. Na drugi strani liberalne feministke uporabljajo argumente o družbeni konstrukciji razlik med spoloma in iz tega izpeljujejo ideje o možnosti izbrisanja bioloških razlik za doseg enakosti med spoloma (Snitow, 1990:24).

Prvemu obdobju, ki ga označuje hegemonija politične identitete feminizma in s tem političnega projekta emancipacije žensk, delno časovno sukcesivno drugo obdobje, ki ga označuje dekonstrukcija modernega subjekta. Na tem mestu postavljamo tezo o notranji 'pogojenosti' omenjenih sprememb. Ta pogojenost je bila, trdimo, vzgib problematične predimenzioniranosti politične dimenzije znotraj dvojne identitete feminizma. Hkrati pa so njene implikacije tako daljnosežne, da so te spremembe aktualne še danes.

2.2. Dekonstrukcija modernega subjekta

Drugo obdobje v zgodovini feminizma drugega vala (od sredine sedemdesetih dalje, predvsem pa osemdeseta leta) bi lahko označili kot prehod k dekonstrukciji enotnega ženskega subjekta. Označuje ga interna kritika enotnega ženskega subjekta, ki se osredotoča predvsem na razlago 'neuspeha' realizacije feminističnega emancipatornega projekta in ciljev, ki so si jih zastavile feministke v prvem obdobju. Sistemski (politični) prijemi na osnovi globalizacije spolnega zatiranja so se izkazali za neučinkovite, za nekakšno farso, in niso upoštevali vseh žensk, vsaj na enak način ne. Konkretno se je preboj zgodil s t.i. 'voices from the margins' - na primer s črnim feminizmom, ki je bele feministke, večinoma pripadnice srednjega razreda, soočil z neuresničljivostjo feminističnih emancipatornih potencialov. "Privilegirane feministke so v večini nesposobne govoriti z različnimi skupinami žensk, zanje in o njih, ker ne razumejo povezanosti med spolnim, rasnim in razrednim zatiranjem ali pa tovrstnega zatiranja ne jemljejo resno. Feministične analize se osredotočajo zgolj na analizo spola in tako ne ponujajo trdne osnove, na kateri bi lahko gradile teorijo" (Hooks, 1984:14). S sprožitvijo tovrstne notranje diferenciacije ali bolje rečeno, s prepoznanjem diferen-

ciacije, se je izkazala potreba po upoštevanju vrste družbenih dimenzij, ki vstopajo v odnose s kategorijo spola: družbeni razred, rasa, etnična pripadnost, spolna usmerjenost, starost itd.

To drugo fazo bi lahko označili tudi kot premik v razmerju med politično in teoretično dimenzijo feminizma. Če je bilo zaznati v prvi fazi politično predimenzioniranost, se je sedaj zgodil premik v 'dobro' teorije, predvsem z vstopom psihoanalize. Pionirsko delo je tu opravila Juliett Mitchell z zagovorom Freuda⁴, sledila pa je cela vrsta feminističnih psihoanalitskih refleksij, ki so z razgrajitvijo enotnega subjekta načele ontološko osnovo feminizma. V angleškem kontekstu je najbolj znan krog pri reviji *f/m*, predvsem z Elizabeth Cowie in Parween Adams, in sicer po konceptualizaciji seksualnega razcepa (*sexual division*) in seksualne razlike (*sexual differences*)⁵. Vse te spremembe v razmerjih se seveda niso zgodile brez konfliktov, nasprotno, šele sedaj je prišlo na dan do tedaj potlačeno konfliktno razmerje med teorijo in prakso. Reakcije na teoretska spodbijanja 'prakse' so se kazale v obsodbah teoretičark akademske abstrakcije, ker naj ne bi imele nobene zveze s konkretnimi problemi zatiranja (Jalušič, 1988).

Te obtožbe (vsaj danes) ne delujejo več prepričljivo, ampak reflektirajo notranje probleme feminizma skozi sedemdeseta leta, prav zato, ker so bili med konkretnimi problemi v feminizmu najbolj v ospredju problemi monolitne kategorije '•enska'. Problemi so torej prihajali iz prakse, iz vrst žensk 'z margine', teorija pa jih je le reflektirala in ne narobe.

Kljub temu pa ne moremo trditi, da je na primer psihoanaliza sama prinesla feminizmu dokončno oziroma idealno rešitev dileme politično : teoretično. David Harris opozarja na ključni problem feminističnih psihoanalitskih prispevkov (npr. J. Mitchell, J. Kristeva), na preveliko abstrakcijo, ki ponuja zelo splošno teorijo, ki naj pojasni patriarhat kot tak. Ko se psihoanaliza spusti na konkretno raven se dotakne posameznika. Tako Harris ugotavlja, da manjka analiza socialnih struktur, "materialnih praks", v konkretnih situacijah, družini, medijih, sferi dela, izobraževanju (Harris 1996, 138).

Zdi pa se, da je 'vrednost' tovrstnega prispevka psihoanalize v nečem pomembnejšem in ne zgolj v abstraktni analizi. Njen pomen je prav v implikaciji - v ontološkem premiku, ki ga je z dekonstrukcijo enotnega ženskega subjekta povzročila. Posledica teh sprememb namreč ni bila predimenzioniranost nasprotnega pola političnega, t.j. teorije, oziroma teoretska abstrakcija. Prav nasprotno, lahko bi rekli, da je postal prostor odprt tudi za legit-

imizacijo abstraktne teorije, hkrati pa, in to je najpomembnejše, za nov način analize. 'Razgrajeni subjekt' je postal osnova vrste konkretnih analiz, ki so se razvile v drugi polovici 80. let ter doživele pravo ekspanzijo v 90. pod različnimi imeni kot so ženske študije, študije spolov, kulturološke študije idr. Zdi se, da je prav tu najpomembnejši dosežek dekonstrukcije modernega subjekta, poleg drugih, ki bodo navedeni v naslednjem poglavju.

2.3. Pomen in implikacije dekonstrukcije enotnega ženskega subjekta

Sprememba z oznako 'dekonstrukcija enotnega (ženskega) subjekta' velja danes za teoretsko pridobitev oziroma ima izvor v teoriji, čeprav se zdi, da resnični izvor najdemo v politični domenziji feminizma oziroma v praksi. V tem primeru gre za dve bistveni značilnosti druge faze feminizma drugega vala: prvič, dekonstrukcija enotnega modernega subjekta se je realizirala znotraj feminizma in so jo določali interni feministični problemi (pogoji) in drugič, 'primarni' izvor (vzroki) dekonstrukcije prihajajo iz prakse in s tem določajo teoretsko produkcijo (in ne obratno).

Sam termin 'dekonstrukcija' je 'izposojen' od 'zunaj'. Avtor termina je Derrida, ki ga definira kot analiziranje delovanja razlike v tekstu, načinov kako pomeni delujejo in učinkujejo. Metoda je sestavljena iz dveh korakov: preobrat (reversal) in odstranitev binarnih opozicij. Binarne opozicije so, trdi Derrida, osnova zahodne filozofske tradicije. Dimenziji znotraj določenega dualizma sta postavljeni v hierarhičen odnos, v katerem je ena od njiju (oziroma del) dominantna, nasprotna pa podrejena: enotnost/raznolikost, identiteta/razlike, prisotnost/odsotnost, univerzalnost/specifičnost. Dekonstrukcija tako odkrije povezanost na videz dihotomnih dimenzij in pokaže na relativen pomen za konkretno zgodovino ter pokaže, da dualizem ni nekaj naravnega, ampak je skonstruiran za konkretne namene in konkretne kontekste (v Scott 1990, 137).

Tako je dekonstrukcija enotnega ženskega subjekta neke vrste aplikacija v feminističnem kontekstu. Kljub temu pa ne moremo trditi, da gre zgolj za inspiracije od zunaj, saj je feministična dekonstrukcija rezultat notranjih vzgibov. V okviru feminističnega političnega projekta so se namreč pojavili omenjeni problemi oziroma nesoglasja ali nevzdržnost monolitne percepcije Ženske ter zatiranja žensk. Kljub teoretskemu izvoru dekonstrukcije enotnega ženskega subjekta, pa lahko trdimo, da so pomembni pogoji za realizacijo le-te v 'praksi' in 'teoriji' prišli iz 'prakse'.

S tem izzvenijo tudi očitki, ki so se pojavili ob teoretičnih predlogih dekonstrukcije enotnega subjekta, da novi teoretski prijemi praksi ne prinašajo ničesar, saj se z njimi izgubi vsakršna moč emancipacije žensk. Reakcije na teoretska spodbijanja 'prakse' se kažejo v obsodbah teoretičark akademske abstrakcije, ki naj bi s konkretnimi problemi zatiranja ne imela nobene zveze (Jalušič 1988). Lahko bi rekli, da so ti konfliktni odnosi prinesli na dan do tedaj potlačeno konfliktno razmerje med teorijo in prakso.

Obtoževanja akademske abstrakcije ne delujejo prepričljivo, ampak reflektirajo notranje probleme feminizma v sedemdesetih prav zato, ker so bili med konkretnimi problemi feministične prakse poudarjeni prav problemi z monolitno kategorijo Ženska. Problemi so prihajali iz prakse - problematizirale so jih feministke 'z margine' - v teoriji pa so se le reflektirali in ne narobe. V tem kontekstu teorija torej ne deluje kot abstraktna forma sui generis.

Tu lahko tvegamo tudi trditev, da so se te spremembe lahko zgodile zaradi že omenjenega pomembnega poudarka na politični dimenziji feminizma ali drugače povedano, da je bil feminizem z 'nadrepzentirano' politično identiteto prvi pogoj za radikalne ontološke spremembe v teoriji z dekonstrukcijo enotnega subjekta ali bolje, dekonstrukcije enotnega subjekta ne bi bilo brez tovrstne predimenzioniranosti oziroma praktičnih vzgibov od znotraj, ki so 'omogočili' notranji konflikt ter razjasnitev internih problemov feminizma.

Pomembnost politične dimenzije feminizma pa hkrati pomeni, da so se problemi ne le reflektirali najprej v praksi, ampak da je praksa hkrati tudi omogočala, da so bili v njej tudi najprej opazni. Z drugimi besedami to pomeni, da je tudi sama kritika enotnega ženskega subjekta najprej prišla iz prakse, in sicer kot smo že omenili s feministkami 'z margin'.

Dekonstrukcija enotnega (ženskega) subjekta je pomenila že omenjeno spreminjanje razmerij med politično in teoretično dimenzijo feminizma. Tako se je ob tem prelomu poudarek prevesil v prid teorije oziroma se je razmerje med teorijo in prakso bolj uravnotežilo. S tem se je feministična analiza, docela spremenila. S politično predimenzioniranostjo ter monolitno analitično kategorijo spola je namreč prevladoval določen način analize, ki ga je mogoče zaslediti na več ravneh. Politični poudarek je namreč dajal prednost analizam ženskega zatiranja, ki so temeljile na predpostavki o univerzalnosti zatiranja žensk ter uporabi enotnega ženskega subjekta kot osnovne analitične kategorije.

Dekonstrukcija enotnega ženskega subjekta je bila 'ontološke' narave, hkrati pa je imela epistemološke posledice in je hkrati pomenila spremembe v vsebinskem (tematskem) smislu. Če je v kontekstu politične predimenzioniranosti prevladovala analiza, ki je vsebinsko temeljila na preučevanju zatiranja in podrejenosti žensk, lahko po spremembah razmerja politično:teoretično govorimo o preobratu k analizi 'individualnega'. Oziroma, kot pravi Vlasta Jalušič, feminizem drugega vala lahko razdelimo v fazo boja za enakost, ki je izrazito 'družbenostna' v smislu osredotočenja na spremembe družbenih okoliščin (torej izrazito politična, op.A.š.) in 'radikalno' s premeščanjem meje med zasebnim in političnim. Druga faza pa je faza boja za razlike. Osredotočila se je na individualno raven, psihično konstitucijo ženskosti (Jalušič 1992, 128). V tem kontekstu bi lahko govorili o več pomembnih premikih, ki smo jih že omenili: od političnega k teoretičnemu; 'kolektivnega' k individualnemu; od monolitne percepcije subjekta (ter identitete) k 'pluralistični' percepciji itd.

Vsebinske spremembe se kažejo v obratu k individualnem, le-ta je nadomestil univerzalistično razumevanje zatiranja žensk in feministično analizo omejuje zgolj na analizo zatiranja ter iskanja političnih rešitev za izboljšanje položaja. Pri tem se odpirajo nove dimenzije analize in s tem nove tematike - predvsem analize subjektivnosti, identitete itd. Tako se izkaže, da feminizem ni zgolj 'boj' za pravice žensk, odpravljanje zatiranja, ampak vključuje tudi analize (študije) o ženski subjektivnosti, identiteti ipd.

Do sedaj smo pozornost usmerjali v notranje vzgibe ter implikacije dekonstrukcije modernega subjekta znotraj feminizma, vendar to ne pomeni, da je feminizem hermetičen in samozadosten kompleks, ki deluje brez zunanjih vplivov. Kot smo že omenili je enega prvih zunanjih vplivov pomenila psihoanaliza, dekonstrukcija sama kot termin pa je izposojena pri Derridaju. Eden od največjih aktualnih izzivov, ki so pomembno vplivali na feministično analizo, pa je prav gotovo sklop različnih teoretskih perspektiv z imenom postmodernizem. Razprave, ki se v feminizmu (največkrat v teoretskih oblikah) razvijajo kot odgovor na postmodernizem, pomenijo vsaj dvoje. Najprej pomenijo nadaljevanje konflikta ob dilemi o modernem subjektu v feminizmu (v obliki konflikta med modernističnimi in postmodernističnimi perspektivami) ter posledično o razmerju med politično in teoretično dimenzijo feminizma (v 90. to pomeni predvsem iskanje novega pomena političnega oziroma redefiniranje le-tega). In drugič, ne glede na to, ali so feministične perspektive 'pro-postmodernistično' usmerjene ali gre za 'modernistično' kritiko postmod-

ernizma, lahko trdimo, da gre za odprtje novega prostora številnih analiz predvsem z odkrivanjem novih družbenih razmer ter ter sprememb, ki jih poznamo kot postmodernizem.

3. FEMINISTIČNI ODZIVI NA POSTMODERNIZEM

V devetdesetih letih sta najpomembnejša politično-kulturna ter teoretična tokova feminizem in postmodernizem (Flax 1990b; Fraser, Nicholson 1990). Dolgo ju je ločevala distanca med njima (Fraser, Nicholson 1990), danes pa lahko, nasprotno, govorimo o nastanku posebnih razprav prav s temo razmerje med obema tokovoma. Zdi se, da feministično produkcijo od konca osemdesetih let dalje, še posebej intenzivno pa v devetdesetih, označujejo predvsem razprave o postmodernizmu oziroma družbenih spremembah, značilnih za današnji čas. Te razprave se razvijajo najbolj kot refleksije na preostale 'nefeministične' razprave o postmodernizmu ter v iskanju skupnih točk.

Ob razmišljanju o feminizmu in postmodernizmu najprej ugotovimo, da ju je težko definirati zaradi več razlogov. Osnovno težavo predstavlja opredelitev obeh tokov sama. Problemi z definicijo feminizma obstajajo vsaj od sedemdesetih let naprej, saj z omenjenimi spremembami v razmerju politično : teoretično feminizma ne moremo več klasificirati po fiksni delitvi v liberalni, radikalni, socialistični, marksistični feminizem⁶. Postmodernizem oziroma teoretske refleksije na postmodernizem prav tako obsegajo vrsto različnih perspektiv (Butler 1992, Flax 1990b), ki so si mnogokrat celo v nasprotju. Problem definiranja se zdi v tem primeru še celo večji kot pri feminizmu, saj ima ta sicer problematično, a vendarle skupno izhodišče - spol⁷. Težave z iskanjem skupnih imenovalcev znotraj posameznih tokov lahko zato rešimo le s preusmeritvijo pozornosti od poskusa klasificiranja posameznih smeri k analizi posameznih konceptov, ki omogoča primerjanje in konfrontiranje posameznih idej.

Tako se izkaže, da imata feminizem in postmodernizem, ob raznolikosti pozicij kar nekaj pomembnih skupnih točk, kot so kritika razsvetljenjskih vrednot, moderne filozofije, zanosti, Razuma in njegovih atributov kot je na primer univerzalnost, kritika modernega načina mišljenja (Flax 1990a; Fraser, Nicholson 1990; Grant 1993; Sjørup 1994; Van Vucht Tijssen 1990). Hkrati pa lahko najdemo vrsto nasprotujočih si idej, ki ločujejo oba omenjena tokova. Postmodernisti kritizirajo na primer razsvetljenstvo in njegove glavne ideje na splošno, feministični izhodiščni interes pa je v analizi specifično usmerjen v spol. S

stališča feminističnih perspektiv je moderno mišljenje analizirano na podlagi dimenzije spola in zato 'videno' kot prevladujoče 'moško'.

3.1. Postmodernistična kritika feminizma

Na splošno bi lahko govorili o dvojnem odnosu med feminizmom in postmodernizmom, saj oba tokova predstavljata hkrati tudi kritiko drug drugega. Postmodernistična kritika feminizma se osredotoča na feminizem kot značilno moderen politični (emancipatorni) projekt, ki temelji na univerzalnem razumevanju zatiranja žensk. Vendar bi lahko trdili, da tovrstne kritike zadevajo bistvo feminizma le delno. Naslavljajo namreč v večini zgolj feministično preteklost oziroma obdobje politične predimenzioniranosti feminizma. Tako se zdi, da gre pri razpravi o 'statusu' feminizma zgolj za 'nesporazum' na ravni definiranja feminizma. Kot smo že nakazali, dekonstrukcija enotnega ženskega subjekta spremeni razmerje politično : teoretično ter pomeni tudi nekakšno odpoved političnim ambicijam emancipacije v imenu univerzalne Ženske, torej odpoved *feminizmu kot modernemu emancipatornemu projektu*.

O razmerjih med feminizmom in postmodernizmom je torej potrebno razmišljati v kontekstu sprememb v feminizmu drugega vala. S tem zvezi se izkaže vsaj dvoje. Najprej, s pozornostjo do 'spola' je feminizem presegel postmoderniste, saj ti po večini ostajajo slepi za prepoznanje 'spola' kot "osnovnega in konstitutivnega v sodobni zahodni kulturi" (Flax 1990b, 209). Med tistimi, za katere Jane Flax, da niso namenili pozornosti spolu, najdemo najbolj 'zveneča' imena kot so Lyotard, Derrida, Foucault, Rorty. Kljub temu da avtorji v svojih delih poudarjajo na splošno upoštevanje zgodovinske specifičnosti pri analizi, pa pri vseh dosledno manjka upoštevanje asimetričnosti kot značilnosti socialnih relacij med ljudmi (Flax 1990b, 209). In drugič, sicer redka postmodernistična stališča v zvezi z družbeno konstrukcijo spola, so izrazito ideološka in, paradoksalno, utemeljena na izrazito 'moderni' osnovi.

Eden od primerov je teorija '*zapeljevanja*', ki jo je razvil Jean Baudrillard. Če pri preostalih filozofih, povezanih s postmodernizmom, v analizah manjka spol, pa mu Baudrillard posveti posebno pozornost⁸. Osnova njegovega razmišljanja je spolnost. Ta je moška in predstavlja subjekt (Baudrillard 1990, 6). Subjekt je tisti, ki mora biti zapeljan, ženska (feminine) je (bila) zmeraj nekje drugje in predstavlja zapeljevalko, manjkajočo

dimenzijo (Baudrillard 1990, 67). Na konceptu zapeljevanja, ki je konvencionalno urejeno in obstaja že od nekdaj (Baudrillard 1990, 7), Baudrillard utemeljuje tudi svojo kritično pozicijo do feminizma. Feminizmu očita, da mu ni nikoli uspelo soočiti zapeljevanja in falocentične strukture, zapeljevanju pa vedno dodeljuje negativne konotacije - prostitucijo in podložništvo (Baudrillard 1990, 8). Z njegovimi besedami, feministke "ne razumejo, da zapeljevanje predstavlja vladanje simboličnemu univerzumu, moč pa le vladanje realnemu. Suverenost pri zapeljevanju je neprimerljiva s politično ali seksualno močjo" (Baudrillard 1990, 8). Feminizem za Baudrillarda tako pomeni motnjo omenjenega reda, destrukcijo in napako.

V tem besedilu se ne lotevamo podrobnejše analize teorije 'zapeljevanja', vendar ji lahko očitamo kar nekaj problematičnih izhodišč. Pri konceptu 'zapeljevanja' se zdi, da argumenti ne zdržijo tam, kjer spregledajo, da se oba spola oblikujeta v kontekstu specifične socialne konstrukcije realnosti, v 'realnem univerzumu', ki se, kot Baudrillard sam pove, podreja zakonu moči, zakonu moške dimenzije. Hkrati s tem tudi povemo, da zapeljevanje, ki po Baudrillardu predpostavlja "ritualni red, spolnost in željo, naravni red" (Baudrillard 1990, 21), ne more obstajati kot naravno, od nekdaj dano, konstantno in kontinuirano, nespremenljivo in neodvisno od družbenih sprememb.

Prav tako je na več mestih mogoče spodbijati Baudrillardovo razumevanje subjektivitete. Tako kot večina ostalih teoretikov postmodernizma⁹ razume subjektiviteto (paradoksalno!) v kontekstu monolitnih kategorij 'ženska' in 'moški'. Postavlja ju v razmerje nasprotovanja s predpostavko o notranji nediferenciranosti. Zanj obstajajo le med spoloma. To je jasno razvidno iz dualne definicije *moškega* kot subjekta, ki naj bi bil zapelj(ev)an in gospodar realnega univerzuma ter tej nasprotne definicije *ženske*, kot manjkajoče dimenzije, ki je namenjena za zapeljevanje in je vladarka simboličnega univerzuma (Baudrillard, 1990). S tem je omenjena monolitna percepcija postavljena nasproti postmodernistični kritiki 'lažnega' enotnega subjekta, pa tudi feminističnim perspektivam, ki spol razumejo kot neoznačljivo polje razlik, "ki jih ne moremo totalizirati ali posplošiti z deskriptivnimi kategorijami identitete, ampak ga razumemo kot prostor permanentne odprtosti" (Butler, 1992).

Baudrillard zavzema kritično stališče do feminizma na enak način kot pri razumevanju subjekta - razume ga kot monolitno moderno gibanje nasploh. Ne definira posebej konceptov, ki bi se

mu zdeli problematični in pri tem ne upošteva notranje diferenciranosti feminističnih perspektiv. Omejenost tovrstne percepcije feminizma je očitna vsaj na dveh mestih. Najprej kot pogost primer t.i. "revolucionarne interpretacije feminizma" (Jalušič 1992, 126), ki feminizem dojema kot enotno, homogeno in predvsem množično gibanje (Jalušič 1992, 126). "V tej interpretaciji je revolucionarno prav investiranje želje v enotni ženski subjekt, ki bi moral biti podlaga za konstituiranje 'podrejenega spola' kot homogene skupine, s čimer bi vse ženske postale potencialne feministke. Ugotavljanje uspešnosti ali neuspešnosti tako razumljenega feminističnega projekta je potem odvisno od stopnje realizacije predpostavljene enotnosti, kar je podobno želji proletarskega revolucionarnega diskurza, da bi vsi ljudje postali delavci" (Jalušič 1992, 126).

Baudrillard očitno tako kot vsi drugi teoretiki postmodernizma, vključno s feministkami, ki so uporabljale konstrukt enotni ženski subjekt, ostaja na tej ravni brez poprejšnjega kritičnega premisleka. Pri vsej skepsi kar je premore v artikulaciji 'kritične teorije', se prav v izhodiščnih točkah nevrprašljivo naslanja na najbolj ideološko definicijo feminizma, ki so jo tudi feministke s samokritičnostjo že presegle.

Tako natančnejši premislek pokaže, da Baudrillard s teorijo 'zapeljevanja' ne ponuja nič novega oziroma nič več, kot je ponujal feminizem še v obdobju politične predimenzioniranosti. Nasprotnemu spolu ponuja emancipacijo, razlika pa je le v mestu emancipacije - feminizem jo umešča v 'realno', Baudrillard pa v 'simbolno'. V obeh primerih pa gre za zapeljevanje 'ženske'.

3.2. Feministična kritika postmodernizma

Bolj kot slepo navdušenje nad idejami teoretikov postmodernizma je v feminizmu mogoče zaznati dvom ter predvsem kritičnost. Tovrstna previdnost je navzoča ne le pri 'modernističnih' feministkah, ki a priori nasprotujejo postmodernizmu, ampak tudi pri 'postmodernističnih' feministkah, ki kritiko postmodernističnih idej največkrat zastavijo ob problemu prezrtja spola v analizi.

Skeptičnost feminizma do postmodernizma se tako razvija na dva različna načina. Najprej kot interni konflikt med različnimi feminističnimi pozicijami. Z določeno mero posplošitve bi lahko rekli, da gre za konflikt med 'modernističnimi' pozicijami, ki v notranje homogenem feminizmu še vedno vidijo možnost za

emancipacijo žensk in 'postmodernističnimi' pozicijami, ki se ob odpovedi takšnemu političnemu projektu bolj osredotočajo v analizo na podlagi dekonstrukcije enotnega ženskega subjekta. Hkrati gre tudi za kritično pozicijo do tistih 'ne-feminističnih' postmodernističnih pozicij, ki ostajajo slepe za spol kot pomembno socialno dimenzijo, ki tudi določa socialne relacije. To kritično stališče zagovarjajo predvsem teoretičarke, ki sicer zagovarjajo postmodernizem (npr. Butler, Flax, Haraway idr.).

Najpogostejši očitke postmodernizmu zadeva omejitve politične akcije oziroma emancipacije. Nekatere feministke so skeptične do ideje pluralizma in o smrti subjekta, saj implicirajo dvome o možnosti politične akcije oziroma ženske emancipacije. "če bi feministke 'posvojile' postmoderni projekt, bi ta onemogočil vsakršno feministično politiko" (di Stefano 1990, 76).

Poleg problema politične akcije je v feministični literaturi največkrat omenjen problem relativizma, vendar pa je to 'splošen' problem tudi v drugih razpravah o postmodernizmu. V tem kontekstu je največkrat kritiziran postmodernist Lyotard (več o tem Benhabib 1990; Grant 1993; Nicholson, Fraser 1990). Bojazen feminizma se v zvezi z relativizmom osredotoča predvsem na to, da je neločljiva množičnost brez subjekta ne le nevarnost, ampak je tudi nekoristna. Kljub temu vsem postmodernističnim perspektivam ne moremo očitati relativizma. Jane Flax poudarja, da v nekaterih kontekstih postmodernizem ne pomeni nujno relativizma, saj je relativizem označen in razumljen kot opozicija univerzalizmu. "Relativizem predpostavlja, da je vse 'relativno', zaradi odstonosti merila. če ne bi bilo univerzalnega absolutnega standarda, bi tudi relativizem izgubil svoj pomen in moč" (Flax 1992, 452).

Tretji, najpogostejši očitke postmodernizmu smo že omenili v prejšnjem poglavju. Gre za analize, ki socialne kategorije spola v svojih analizah postmodernizma ne upoštevajo, kljub poudarjanju razlik, ter slavijo moški subjekt, brez notranje dekonstrukcije koncepta Ženske (Flax 1990b).

Poleg omenjenih kritičnih točk obstaja v feminističnih razpravah o postmodernizmu v devetdesetih letih še vrsta drugih očitkov posameznih avtoric. Ti očitki segajo od vprašanja, ali je postmodernizem čas tako moških kot žensk (di Stefano 1990), do vprašanja spola kot odskočne deske za analizo (Bordo 1990), vprašanja razlik oziroma vprašanja, katere dimenzije upoštevati v analizi, da 'zadostimo' postmodernistični zahtevi po upoštevanju

razlik, ter vprašanja (spolne) identitete. Zdi se, da vsi ti očitki niso zgolj kritika postmodernizma oziroma ne-feminističnih teoretičnih refleksij postmodernizma kot takih, ampak izvirajo in reflektirajo predvsem notranje ontološke in epistemološke dileme feminizma. Nekaj smo jih predstavili že v prvem delu, na tem mestu pa nadaljujemo s tezo o 'pozitivni transformaciji feminizma'.

4. FEMINIZEM ZA 'NOVI ČAS'

Spremembe v feminizmu, ki smo jih nakazali v prvem poglavju, imajo pomembne implikacije za status feminizma danes. V postmodernističnem jeziku bi lahko rekli, da je bil feminizem v prvem obdobju drugega vala značilna moderna "velika zgodba" (Lyotard 1991)¹⁰ oziroma emancipatorni projekt, ki je tako kot druge velike zgodbe imel interes po legitimizaciji. Gre za tisto obdobje feminizma drugega vala, ki je imel za osnovo monolitno kategorijo modernega (ženskega) subjekta. Kljub temu pa lahko govorimo o nekakšni paradoksalnosti, saj je feminizem hkrati predstavljal prav kritiko določene metazgodbe - razsvetljenstva, ki je slavila moderni moški subjekt. V tem kontekstu je feminizem produciral "nedolžno vednost", ki poskuša predstavljati Resnico ter dajati nasvete za politično akcijo (Flax 1992) oziroma "objektivno vednost" z željo po legitimizaciji (Scott 1990). Produkcija vednosti je bila osredotočena na spol kot pomembno in prezrto dimenzijo v družbenih relacijah ter kot vir ženskega zatiranja. Prav zaradi doslednega poudarjanja te dimenzije se zdi, da je bil spol (včasih tudi v svojem biološkem pomenu) v prvem obdobju drugega vala neke vrste *sine qua non* feminizma.

Kot smo že omenili, pomeni dekonstrukcija modernega subjekta kritiko tovrstnega feminizma, ki je hkrati produciral konflikte in omogočala oblikovanje nasprotnih pozicij in s tem pospešila vedno večjo pluralizacijo feminističnih perspektiv. Izkaže se, da lahko feminizmu pripišemo poseben status med velikimi (meta)zgodbami modernega časa, saj se je uspel transformirati iz metazgodbe v nekakšen 'postmoderen' tok različnih perspektiv. Pogoj za tovrstno preobrazbo je prav gotovo notranja sposobnost za samokritiko. Zdi se, da je feminizem tudi edina metazgodba, ki ji je transformacija uspela tudi s produkcijo novih (postmodernih) načinov razlage in hkrati izoblikovanjem kritične pozicije do modernega načina mišljenja. Karen Sjørup v tem kontekstu govori o "preživelih -izmih" modernega mišljenja, mednje poleg feminizma prišteva še kapitalizem in liberalizem (Sjørup 1994, 859).

Notranji vzgibi, ki so povzročili spremembe v feminizmu, kot smo jih nakazali v prvem delu, so ključni za pozitivno transformacijo v feminizmu, vendar pa moramo omeniti tudi vplive zunanjih tokov, kot so psihoanaliza, poststrukturalizem, postmodernizem. Vrednost njihovega vpliva je v mestu sprememb *načina analize* (ontološke in epistemološke spremembe nakazane v prvem delu teksta), pomembno pa so vplivali tudi na preusmeritev analitične pozornosti na *nove vsebine*. Drugače povedano, tako eksterni kot interni dejavniki so vplivali na to, da je feministična analiza lahko ostala sposobna percipirati družbene razmere oziroma družbene spremembe, še posebej pa, da pri tem ni izgubila bistvenega namena - analize nesorazmernih razmerij moči.

Z novimi družbenimi razmerami mislimo predvsem na sposobnost za odkrivanje družbenih sprememb, ki so se v t.i. postmoderni družbi dotaknile tudi dimenzije spola (Fraser, Nicholson 1990; Haraway 1990; Sjørup 1994). "Spremembe v spolnih relacijah so tako dramatične", pravi K.Sjørup, "da potrebujemo nove teorije o dimenziji spola" (Sjørup 1994, 859). Feministična produkcija v devetdesetih, preokupirana s postmodernizmom, pomeni prav prizadevanja pri iskanju novih analitičnih aparatov, ki bi pojasnjevali nove družbene razmere.

Relacije med spoloma ter prezentacije spola so se dramatično spremenile: na eni strani v vlogi, ki jo socialna kategorija spola igra v družinskem življenju, spolnosti, sferi dela in relacijah moči, ter na drugi strani v pomenih spola v predstavah o moških in ženskih značilnostih, ki se manifestirajo v vzorcih interpretacije, tabujih, normah in osebnih odnosih (Sjørup 1994 860). Spremenjeni so tudi tabuji, povezani z dimenzijo spola. "V preteklosti je prevladoval tabu na to, da ženske in moški opravljajo isto delo (tabu, povezan s spolnostjo in heteroseksualno ureditvijo zakona). Danes pa se je razvil tabu na monopoliziranje dela za posamezen spol" (Sjørup 1994, 860).

Feministična analiza drugega vala je bila tako v preteklosti (prvo obdobje feminizma drugega vala) usmerjena v povsem drugačne vsebine kot danes. Kljub 'dramatičnim' spremembam, ki so označene celo kot "gibanje v smeri 'postmodernih spolov'" (Sjørup 1994), pa ne moremo govoriti o radikalnem prelomu, ki bi opravil s 'starimi' družbenimi razmerami, predvsem z nesorazmernimi relacijami moči. Govorimo lahko o kontinuiteti in hkrati diskontinuiteti tako v procesih družbenih sprememb kot v (feministični)

analizi sami. Vrednost kontinuitete v analizi se zdi v pozornosti do razmerij moči, vrednost diskontinuitete pa v resignaciji monolitnih emancipatornih potencialov feminizma.

O diskontinuiteti je tekla beseda že v prvem delu, o razmerjih moči pa lahko govorimo v okviru politične dimenzije feminizma - v kontekstu političnih implikacij razmerij moči v družbi. Poudarili smo že, da spremembe v razmerju med politično in teoretično dimenzijo feminizma ne pomenijo odpoved političnim potencialom feminizma. Gre zgolj za sistemski premik od politične predimenzioniranosti feminizma v monolitni percepciji feminizma kot modernega emancipatornega projekta k novim političnim projektom. Pri tem se zdi pomembno dvoje, najprej pozornost, namenjena razmerjem moči v družbi (feminizem se tu ni prepuštil postmodernistični indiferentnosti) ter uravnoteženost med politično in teoretično dimenzijo feminizma (feminizem ni preskakoval iz ene skrajnosti v drugo - iz politične predimenzioniranosti v teoretično predimenzioniranosti). S svojo preobrezbo si je feminizem v devetdesetih vsekakor ne le omogočil preživetje, ampak predvsem ponudil nove razlage novi družbenih razmer in v term lahko vidimo njegovo največjo vrednost.

OPOMBE

1. Glej na primer definicijo v Marshall (ur.) 1994, Oxford Dictionary of Sociology, Oxford University Press, Oxford, New York.

2. To trditev moramo razumeti le na splošno, saj tudi znotraj tega 'tabora' obstajajo pomembne razlike. Luce Irigaray izhaja iz ideje, da znotraj kapitalistične družbe obstaja le en subjekt - moški, medtem ko je ženska kot subjekt manjkajoča, ne obstaja. Da bi se realizirala spolna razlika, je po njenem potrebna revolucija v mišljenju in etiki (Irigaray, 1992:166). Za razliko od Luce Irigaray, (nekatero) ostale radikalne feministke pozicionirajo spolno razliko znotraj kapitalistične družbe. V tem kontekstu teorija Luce Irigaray na prvi pogled izgleda celo kot anti-feministična, saj njena pesimističnost implicira težavnost, če ne celo nezmožnost sprememb s feminističnimi 'prijemi'.

3. Najbolj znan primer je Carroll Gilligan s knjigo "In a Different Voice" (1982), eden novejših tovrstnih primerov pa je knjiga "Women and Moral Identity" Elizabeth Porter (1991).

4. Feminism and Psychoanalysis, 1976.

5. Seksualni razcep označuje biološke razlike, seksualne razlike pa družbeno konstrukcijo na osnovi seksualnega razcepa (Adams, 1988).

6 Več o problemih definiranja ter klasificiranja feminizma glej Stanley, Wise 1993.

7. Sodeč po literaturi o postmodernizmu najdemo znotraj te tematike vsaj naslednje pozicije: od enačenja postmodernizma s poststrukturalizmom in francoskega feminizma do naštevanja in označevanja različnih posameznih avtorjev kot postmodernistov, npr. Derrida, Foucault, Deleuze, Kristeva, Irigaray, Cixous, Lyotard, Baudrillard, Rorty, idr.

8. Svoje poglede na nasprotni spol in feminizem je najbolj eksplicitno razvil v svojem delu "Seduction" (1990).

9. Predmet analize so Rorty, Foucault, Derrida, v: Flax 1990b.

10. Lyotard k velikim zgodbam (metazgodbam) šteje razsvetljenje, Heglovo filozofijo, Marxa idr., ki jim je skupen interes po legitimizaciji (glej Lyotard 1991, Postmodern Condition).

LITERATURA

Adams, Parween. 1988. "Zapis o razločku med seksualnim razcepom in seksualnimi razlikami". Problemi št.3, Ljubljana.

Baudrillard, Jean. 1990. Seduction. New World Perspectives, Culture Texts Series: Montreal.

Benhabib, Seyla. 1990. "Epistemologies of Postmodernism: A Rejoinder to Jean-Francois Lyotard". V L.J.Nicholson (ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Bordo, Susan. 1990. "Feminism, Postmodernism, and Gender-Scepticism". V L.J.Nicholson (ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Butler, Judith. 1992. "Contigent Foundations: Feminism and the Question of 'Postmodernism'". V J.Butler, J.W.Butler (ur.). Feminists Theorize the Political. Routledge: New York, London.

Di Stefano, Christine. 1990. "Dilemmas of Difference: Feminism, Modernity, and Postmodernism". V L.J.Nicholson (ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Flax, Jane. 1990a. "Postmodernism and gender Relations in Feminist Theory". V L.J.Nicholson (ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Flax, Jane. 1990b. Thinking Fragments - Psychoanalysis, feminism, and Postmodernism in Contemporary West. University of California Press: Berkeley, Los Angeles, Oxford.

Flax, Jane. 1992. "The End of Innocence". V J.Butler, J.W.Scott (ur.). Feminists Theorize the Political. Routledge: New York, London.

Fraser, Nancy, Nicholson, Linda. 1990. "Social Criticism Without Philosophy: An Encounter Between Feminism and Postmodernism", V L.Nicholson(ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Grant, Judith. 1993. Fundamental Feminism - Contesting the Core Concepts of Feminist Theory. Routledge: New York, London.

Haraway, Donna. 1990. "A Manifesto for Cyborgs: Science, Technology, and Socialist Feminism". V L.J.Nicholson (ur.). Feminism/ Postmodernism. Routledge: New York, London.

Harris, David. 1996. A Society of Signs?. Routledge: London, New York.

Hooks, Bell. 1984. Feminist Theory - From the Margins to the Centre. Southend Press: Boston.

Irigaray, Luce. 1992. "Sexual Difference". V Whitford (ur.). The Irigaray Reader. Blackwell: Oxford.

Jalušič, Vlasta. 1988. "Nemogoča ženska". Problemi št.3, Ljubljana.

Jalušič, Vlasta. 1992. Dokler se ne vmešajo ženske. Krt: Ljubljana.

Liotard, Francois Jean. 1991. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Manchester University Press: Manchester.

Scott, Joan W. 1990. "Deconstructing Equality Versus Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory for Feminism". V M.Hirsh, E.Fox Keller (ur.). Conflicts in Feminism. Routledge: New Yourk, London.

Sjorup, Karen. 1994. "A Sociological Concept of Gender in Postmodern Society". History of European Ideas. 4-6.

Snitow, Ann. 1990. "A Gender Diary". V M.Hirsch, E.Fox Keller (ur.). Conflicts in Feminism. Routledge: New York, London.

Stanley, Liz, Wise, Sue. 1993. "Method, Methodology and Epistemology in Feminist Research Processes". V L.Stanley (ur.). Feminist Praxis: Research, Theory and Epistemology in Feminist Sociology. Routledge: London, New York.

Van Vucht Tijssen, Lieteke. 1990. "Women between Modernity and Postmodernity". V B.S.Turner (ur.). Theories of modernity and Postmodernity. SAGE Publications: London, Newbury Perk, New Delhi.